

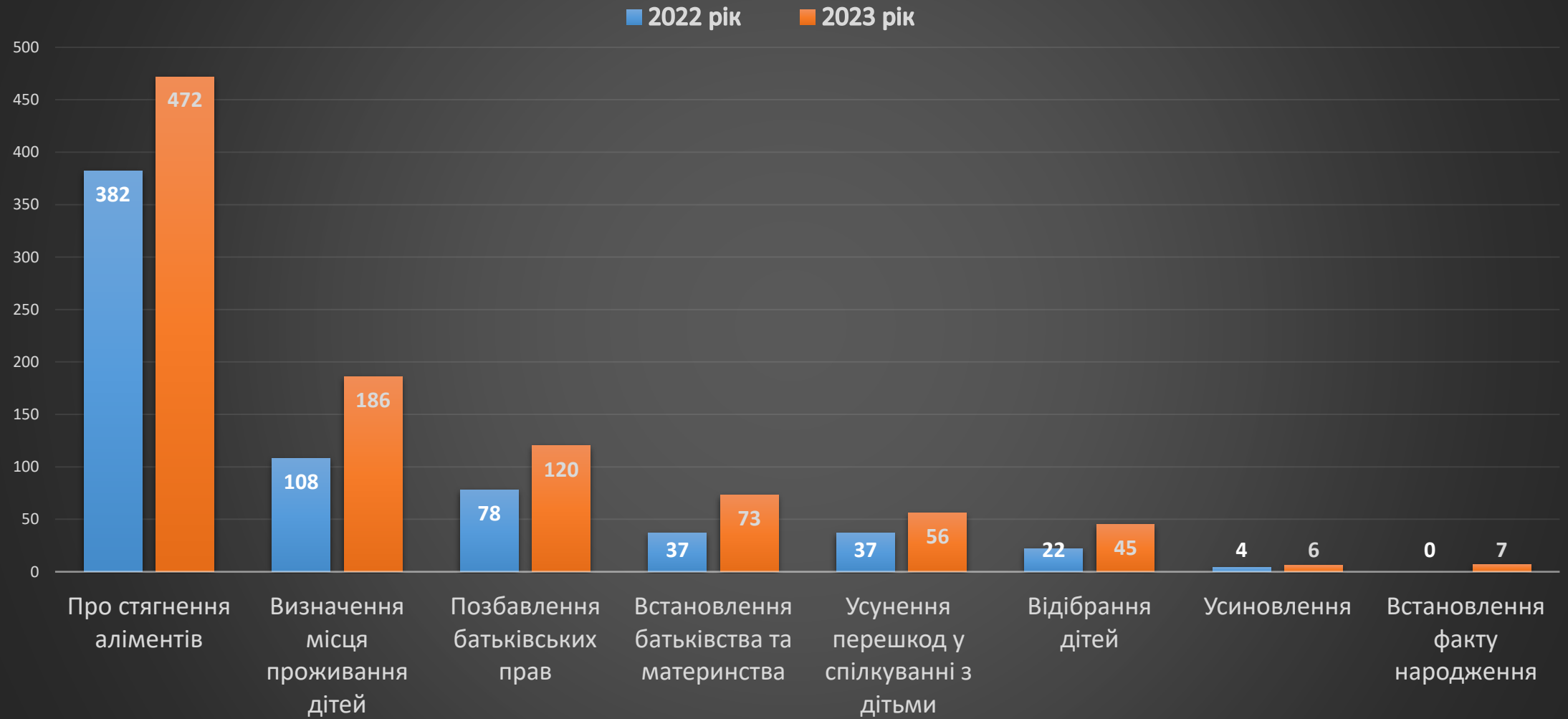

Верховний
Суд

Актуальні питання, які виникають при вирішенні спорів про визначення місця проживання дитини

Євген Синельников
суддя Верховного Суду
Касаційний цивільний суд

Кількість скарг, що перебували на розгляді у КЦС

Основні виклики:

- строки розгляду справ щодо дитини (пріоритетність);
- актуальність запровадження сімейної спеціалізації суддів (судів), адвокатів, медіаторів, розвиток медіації;
- роль адвоката та органів у справах дітей під час розгляду судом цивільних спорів, які стосуються права дитини на сім'ю. Співпраця;
- з'ясування та врахування думки дитини у цивільних провадженнях, представництво інтересів дитини;
- комплексний підхід (питання щодо місця проживання дитини та доступу до неї є найголовнішим у процесі, пов'язаному з розірванням шлюбу);
- юрисдикція;
- залучення психолога, спеціаліста у цивільних провадженнях;
- виконання судових рішень щодо дітей.

Щаслива сім'я, як правило, не має потреби в тому, щоб закон втручався у її справи.

Шлюб є суспільним інститутом, отже розлучення також не є приватною справою.

Оскільки розлучення руйнує сім'ю, в якій живуть діти, держава довіряє вирішувати питання благополуччя дітей судам.

Егоцентричне переслідування власних інтересів кожним з розлучених батьків, швидше за все, залишить стосунки сторін повністю зруйновані. Це матиме негативний вплив на дітей.

Розлучення не заважає чоловікові бути татом, а жінці – мамою.

Сторони у сімейному спорі при вирішенні спору щодо дітей не мають бути суперниками у суді.

Можливо одному з подружжя у певний період часу за певних обставин перестав бути потрібний певний партнер, але це свідчить про те, що дитина не потребує іншого з батьків.

Суддя у сімейному спорі - це суддя, який може зосередити увагу сторін на ключових питаннях правового та неправового характеру у складний для колишнього подружжя час і спрямувати їх до спільного вирішення проблем.

Підсудність (Гаазькі конвенції 1980, 1996 років)

У постанові Верховного Суду (ОП КЦС) від 11.12.2023 р. у справі N607/20787/19 вказано, що нормами чинного законодавства України не передбачено імперативної умови про те, що перебування дитини за межами України є підставою для відмови у задоволенні позову про визначення місця проживання такої дитини, а сама по собі обставина проживання дитини за кордоном (незалежно від того чи вивезена дитина за кордон до звернення до суду з позовом про визначення місця її проживання чи після) не впливає на вирішення судами України спору про визначення місця її проживання

Ініціювання спору про визначення місця проживання дитини з метою отримання відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації, звільнення з військової служби протягом особливого періоду, виїзду за межі України

Постанова ВП ВС від 11 вересня 2024 року у справі № 201/5972/22 (провадження № 14-132цс23). Факт самотійного виховання дитини батьком не може бути встановлений за правилами окремого провадження.

Постанова і окрема ухвала Верховного Суду від 13 березня 2024 року у справі № 495/2284/23.

Постанова КЦС ВС від 09 вересня 2024 року у справі № 569/20792/23 (провадження № 61-738св24)

Правова мета звернення заявника до суду з вимогою про встановлення факту полягає у наданні йому певного правового статусу, який буде мати презюмований характер для певного центру комплектування та соціальної підтримки, що є недопустимим та суперечить інституту встановлення судом юридичних фактів.

Постанова КЦС ВС від 05 червня 2024 року у справі № 283/1199/23 (провадження № 61-12851св23).

Постанова КЦС ВС від 29 березня 2024 року у справі № 378/760/23 (провадження № 61-18182св23)

Постанова Верховного Суду у складі ОП КЦС ВС від 11 грудня 2023 року у справі № 523/19706/19 – ненадання (неможливість надання) органом опіки та піклування *висновку* не призводить до неможливості розгляду та вирішення спору по суті.

Вдосконалення діяльності служб у справах дітей. Окрема ухвала ВС від 10 квітня 2024 року у справі № 761/37027/20. Відповідь Нацсоцслужби від 31 травня 2024 року.

Судді США мають право звернутись до незалежного спеціаліста з питань дитячої опіки, який виконує роль такого собі квазіконсультанта і має провести необхідні інтерв'ю, оцінювання й аналіз даних тощо та скласти звіт, в якому комплексно відобразити сімейні взаємовідносини у їхній динаміці, почути голос дитини з метою допомогти суду дійти висновків щодо потреб дитини та найкращих її інтересів. Цей звіт, витрати за складання якого покладаються на одну чи обидві сторони, також допомагає батькам сфокусуватися більше на інтересах дитини, ніж на конфлікті між ними та бути інструментом вирішення конфлікту та задоволення потреб дитини.

Оцінка інтересів дитини при вирішенні спору щодо батьківської опіки

[Philip M. Stahl - a psychologist in private practice that conducts child custody evaluations and provides expert witness testimony. He is a provider of continuing education for psychologists and other mental health providers, and attorneys and Family Law Specialists in California]

Необхідно створити атмосферу, в якій дитина зможе відкрито та безпечно говорити про свої відносини з кожним з батьків.

Діти бачать, що батьки сперечаються і сваряться, батько раптом йде. Важливо переконати дитину, що зусилля спрямовуються на те, щоб покращити взаємовідносини батьків та знизити рівень конфліктності. Такі цілі співпадають з цілями дитини, отже ви стаєте союзниками.

Діти у своїй більшості бажають проводити час з обома батьками (крім вчинення насильства чи відчуження). Пряме питання до дітей, які однаково люблять своїх батьків, про те де вони хочуть жити є недоречним.

Якщо дитина відразу говорить: хочу жити з мамою, ймовірно на неї чинився вплив.

Не задавати прямих питань, з ким з батьків дитина хоче жити. Запитувати як дитина передбачає проведення часу з кожним з батьків.

Доцільно провести декілька сесій з дитиною, також зустрічі з братами, сестрами у різних комбінаціях.

З'ясувати обмеження та вимоги до дисципліни у кожного з батьків, структурованість у сімейному житті кожного з батьків, як наслідок чи буде дитина вчасно відвідувати школу та активності, підтримувати дружні зв'язки з оточенням, перебуваючи у кожного з батьків, а також на що дитина сердиться та чи ділиться своїми почуттями з кожним з батьків.

При оцінюванні можливо запропонувати батькові і доньці намалювати спільно малюнок.

Немає правил, які б мали вирішальне значення, необхідно мати відкритий розум.

Проводяться: психологічні тести, збір даних від вчителів, лікарів, тренерів, друзів, експертів, визначаються вподобання, страхи.

Звіт сфокусований на описі сильних і слабких сторін кожного з батьків, стилі кожного з них при виконання батьківської функції, бути об'єктивним та обґрунтованим.

У ньому зазначається про кількість, час інтерв'ю (особистих, спільних) з членами родини, вчителями, нянями тощо, джерела здобутої інформації, результати психологічних тестів. Важливо зазначити про бачення кожним з батьків проблемних аспектів та шляхів їхнього подолання. З'ясувати взаємні претензії та дослідити їх обґрунтованість. Доцільно досліджувати дитинство кожного з батьків. Також з'ясувати бачення кожного з батьків щодо участі у вихованні дитини. Проводиться опис дитини (емоційна, академічна, соціальна складова), її розвитку, почуттів, поведінки під час оцінювання (вдома, в офісі, з батьками, родичами), сприйняття батьків, друзів, родичів, школи тощо, ставлення до батьків. Бажання дитини.

Постанова Верховного Суду від 31 січня 2024 року у справі № 711/4569/23 щодо особливостей забезпечення позову у період воєнного стану

У постанові від 26 жовтня 2022 року у справі № 752/1253/22 (провадження № 61-7628св22) Верховний Суд дійшов висновку, що заборона батькові та бабусі вчиняти дії, спрямовані на вчинення перешкод матері у спілкуванні та вихованні, проведенні спільного часу разом із сином з встановленням графіку перебування дитини з матір'ю за місцем її реєстрації без присутності батька та бабусі є співмірним заходом забезпечення позову про відібрання та визначення місця проживання дитини. Верховний Суд мотивував судові рішення тим, що існує необхідність та важливість контакту дитини з кожним із батьків під час достатньо тривалого судового процесу та відсутності остаточного рішення щодо визначення місця проживання дитини. Доцільно надати можливість безперешкодного спілкування та побачень матері з дитиною, участі у її вихованні, недопущення розриву сталого психологічного зв'язку протягом певного проміжку часу.

Рішення ЄСПЛ «T.A. AND OTHERS v. The Republic of Moldova», заява № 25450/20 від 30 листопада 2021 року

Суд з'ясовує, чи національні суди провели поглиблене дослідження всієї сімейної ситуації та цілого ряду факторів, зокрема фактичного, емоційного, психологічного, матеріального та медичного характеру, і здійснили збалансовану і розумну оцінку відповідних інтересів кожної особи при прийнятті найкращого рішення для дитини (§ 52).

Національні суди повинні встановити справедливий баланс між різними конкуруючими правами за Конвенцією. Однак, роблячи це, їм потрібно переконливо аргументувати свої рішення і забезпечити процесуальну справедливість усього процесу (§ 63).

Думка дитини.

Система правосуддя прислухається до дітей, серйозно ставиться до їх думок і має гарантувати захист прав дитини.

Дитина, яка внутрішнім законодавством визнається такою, що має достатній рівень розуміння, під час розгляду судовим органом справи, що стосується її, наділяється правами: отримувати всю відповідну інформацію; отримувати консультацію та мати можливість висловлювати свої думки; клопотати про призначення спеціального представника під час розгляду судовим органом справ, бути поінформованою про можливі наслідки реалізації своїх думок та про можливі наслідки будь-якого рішення (статті 3, 4 Європейської конвенції про здійснення прав дітей 1996 року).

Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном. Разом з тим, згода дитини на проживання з одним з батьків не повинна бути абсолютною для суду, якщо така згода не буде відповідати та сприяти захисту прав та інтересів дитини (ст. 12 Конвенції про права дитини, ст. 171 СК України, ст. 14 Закону України «Про охорону дитинства»).

Рішення та постанови суду щодо дітей повинні бути належним чином обґрунтовані та пояснені їм мовою, яку діти можуть зрозуміти, зокрема, рішення, в яких погляди і думки дитини не було підтримано.

Діти мають право висловити свою думку вільно, без жодного тиску і без маніпуляцій.

Стаття 3 Європейської конвенції про здійснення прав дітей поєднує у собі право бути почутою з правом на отримання інформації: в ході судового розгляду, діти повинні отримувати всю необхідну інформацію, консультації, висловлювати свою думку і бути проінформованими про можливі наслідки висловлення цих думок та можливі наслідки будь-якого рішення. Має бути застосований підхід, який врівноважує право дитини на захист і враховує індивідуальні потреби та думки дитини.

Критерій «інтереси дитини» не може створити стереотипи, справедливі для всіх ситуації. Вони тісно пов'язані з особливостями кожного конкретного випадку і можуть бути змінені з часом.

Цей критерій не має перетворюватися на порожню тавтологію, беззмістовне прикрашання аргументації, призводити до ухвалення протилежних рішень, заснованих на суб'єктивізмі та дискреції.

Поняття «інтереси дитини» чітко не визначається, оскільки запроваджено не для загального типу дитини, а для конкретних дітей, щодо яких уповноваженому суб'єкту необхідно приймати рішення, з їхніми унікальними індивідуальними особливостями, їхніми реальними потребами, різними рівнями зрілості, внутрішніх ресурсів, досвіду і здатності налагоджувати стосунки.

Існує небезпека зв'язків між об'єктивною інтерпретацією та ідеологічними упередженнями або особистим баченням суспільних процесів, які певним чином здатні впливати на визначення суддями найкращих інтересів дитини.

Принцип найкращих інтересів дитини необхідно тлумачити у світлі інших принципів, розглядаючи їх як основні принципи та засоби, за якими мають бути оцінені найкращі інтереси дитини: принципи недопустимості дискримінації; безпека, належний рівень життя та умови розвитку; повага до поглядів дитини, участь у процедурі.

При оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини підлягають врахуванню такі базові елементи: (а) погляди дитини; (б) індивідуальність дитини; (в) збереження сімейного оточення і підтримання відносин; (г) піклування; захист і безпека дитини; (ґ) вразливе положення; (д) право дитини на здоров'я; (е) право дитини на освіту (постанова Верховного Суду від 04 серпня 2021 року у справі № 654/4307/19).

Також підлягають врахуванню: (1) спроможність кожного з батьків піклуватися про дитину особисто; (2) стосунки між дитиною і батьками в минулому; (3) бажання батьків бути опікунами; (4) збереження стабільності в оточенні дитини, йдеться про місце проживання (дім), школу, друзів; (5) бажання дитини.

Кожна дитина має право на регулярну підтримку особистих стосунків і безпосередній контакт з обома батьками, якщо це не суперечить його чи її інтересам (стаття 24 Хартії основоположних прав Європейського Союзу).

Національні органи мають збалансовано та розумно оцінити всі інтереси в грі, особливо враховуючи інтереси відповідних дітей (рішення Суду ЄС від 06 грудня 2012 року у справі C-356/11 і C-357/11, пункт 81).

Суди повинні належним чином враховувати характер і надійність сім'ї особи, стосунки та тривалість його проживання в державі-члені та наявність сімейних, культурних і соціальних зв'язків.

Національні органи мають проводити оцінку кожного окремого випадку, брати до уваги важливі аспекти конкретної справи, приділяти особливу увагу інтересам дітей. Такі обставини, як вік дітей, країна походження та ступінь їхньої залежності від родичів можуть впливати на обсяг та інтенсивність необхідного обстеження. Жоден фактор, взятий окремо, не може автоматично призводити до прийняття рішення (рішення Суду ЄС від 13 березня 2019 року у справі C-635/17, пункти 58-59).

Необхідно брати до уваги наскільки дитина залежить від своїх опікунів, яким чином вони усвідомлюють батьківські функції, юридичну та фінансову відповідальність за дитину, можливі матеріальні та особисті ризики того, що відповідна дитина стане жертвою насильства, експлуатації або торгівлі людьми, а також характер і міцність сімейних відносин особи (рішення Суду ЄС від 26 березня 2019 року у справі C-129/18, пункти 69-70).

При вирішенні спору з приводу визначення місця проживання дитини суд має право розглянути наступні моделі:

- спільна фізична опіка з почерговим проживанням дитини у помешканні кожного із батьків за відповідним графіком (у постановах від 26 жовтня 2022 року у справі № 750/9620/20 (провадження № 61-7187св22), від 14 грудня 2022 року у справі № 742/2571/21 (провадження № 61-10119св22), від 12 квітня 2023 року у справі № 569/22963/21, від 17 травня 2023 року у справі № 750/843/21 (провадження № 61-6463св22), від 04 жовтня 2023 року в справі № 208/4667/20, від 10 січня 2024 року у справі № 183/3958/20, від 27 березня 2024 року у справі № 495/8804/22 (провадження № 61-7258св23)) Верховний Суд звертав увагу на можливість застосування судами моделі спільної фізичної опіки над дитиною);
- визначення місця проживання дитини у помешканні, в якому дитина проживала, а батьки при цьому почергово мають приїжджати і виїжджати до цього помешкання згідно з узгодженим графіком;
- визначення місця проживання дитини з одним із батьків із забезпеченням контакту дитини з іншим з батьків за відповідним графіком.

Спільне батьківство:

- розглядається як координація між дорослими у їхніх батьківських ролях і здатність підтримувати та допомагати один одному, що може покращити співпрацю між батьками та зменшити ризик потенційних суперечок, оскільки така модель вільна від тягара переможець-переможений;
- сприяє відкритому спілкуванню між батьками, мінімізації конфліктів та розчарувань, приносить користь стосункам матір-дитина і батько-дитина;
- є відповіддю на зміни в суспільних цінностях і нормах на поступовий рух до більш рівного розподілу сімейних обов'язків між батьками та матерями, як і рівності в інших сферах життєдіяльності.

Проблеми, пов'язані із почерговим проживанням дитини з кожним з батьків, проявляються, як правило, лише на початковому етапі.

Спільна батьківська опіка була присуджена судами апеляційної інстанції: постанова Івано-Франківського апеляційного суду від 20 березня 2024 року у справі № 347/1317/22, постанова Дніпровського апеляційного суду від 13 лютого 2024 року у справі № 201/2277/23, постанова Чернівецького апеляційного суду від 29 лютого 2024 року у справі № 727/4167/23.

У постанові Верховного Суду від 22 травня 2024 року у справі № 643/7509/21 суд касаційної інстанції дійшов висновку, що за відсутності іншої домовленості між батьками, в інтересах дитини буде проживання (перебування під фізичною опікою кожного з батьків) по чергово з батьком та матір'ю за відповідним графіком, щодо чого сторони вчиняли спроби домовитися раніше.

У постанові від 22 травня 2024 року у справі № 754/3063/22 Верховний Суд не погодився з позицією судів попередніх інстанцій, які відхилили висновок органу у справах дітей про доцільність застосування по чергово проживання дитини з кожним з батьків

Постанова Верховного Суду від 10 квітня 2024 року у справі № 761/37027/20

Батьки уповноважені приймати спільні рішення щодо основних питань, пов'язаних з вихованням і розвитком дитини: здоров'я, освіта, релігія та духовність, спортивні гуртки та інші позашкільні активності. Батько не має право одноособово приймати рішення з перелічених питань ігноруючи позицію матері.

Верховний Суд дійшов висновку, що за обставин цієї справи батька необхідно попередити про недопустимість з його боку будь-яких обмежень контактів дитини з матір'ю з метою забезпечення матері безперешкодного спілкування з дитиною.

Порушення у подальшому батьком порядку прийняття спільних рішень щодо основних питань, пов'язаних з вихованням і розвитком дитини, створення перешкод, обмежень у спілкуванні матері з дитиною та участі у вихованні дитини можуть бути підставою для зміни місця проживання дитини.

Вдосконалення процедури виконання судових рішень (санкції, залучення спеціалістів, заходи примусу, медіація тощо).

Окрема ухвала ВС від 08 березня 2023 року у справі № 1309/9120/12. Відповідь Міністерства юстиції від 06 червня 2023 року.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!